

## ЗНАЕМ ТОЛКОВА, КОЛКОТО ПОМНИМ

**Гергана Дачева**

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)*

**Резюме.** Настоящата статия е част от по-голямо изследване, свързано със слабо проучената тема за езиковите особености на текстовете на някои неизследвани възрожденски дейци, участвали в борбата за независима българска църква през 50-те и 60-те години на XIX век. Основните аспекти на проучването са да се анализират някои от писмата в кореспонденцията между хаджи Николи – виден търновски търговец, и други значими представители, участвали в борбата за църковна независимост. Проблемът е интересен, защото през Възраждането няма установена книжовна норма, което води до разнородна писмена практика при различните книжовници. Предлага се и модел за нормализация на текстовете с цел по-голяма достъпност до смисъла на изразяваните от книжовниците идеи. В тази статия са представени едно оригинално писмо на хаджи Николи, един вариант на нормализация със запазване на някои от езиковите му особености и друг вариант с напълно нормализирани характеристики на текста.

**Ключови думи:** Възраждане; книжовна норма; езикови особености; нормализация

Заглавието на тази статия, която е част от по-голямо изследване за хаджи Николи Хаджидимов Минчоолу, не е случайно, тъй като тази възрожденска личност, направила толкова много за църковната ни независимост, е напълно забравена и пренебрегната дори от българските историци. За хаджи Николи се знае твърде малко от съвременниците, защото твърде малко е писано за него, а както знаем, само написаното остава.

Хаджи Николи Минчоолу е роден на 17 февруари 1826 година, а на 17.02.2026 г. се навършват 200 години от рождението му и следва да бъде почетен според заслугите му в българската история. Той е роден в известното търновско семейство на хаджи Димо Кожухаря, който, както личи от прозвището му, се е занимавал с търговия с кожи. Благодарение на заможното си семейство Николи Минчоолу получава доста добро за времето си образование. Един от неговите първи учители е бил голям противник на гърците и предал своето отрицателно отношение към гърцките владици и на своя ученик. Вследствие на това Николи Минчоолу се включва активно в борбата за

църковна независимост и има огромен принос за извоюването на независима българска църква. Тъй като наследява занаята на своя баща, започва да се занимава с търговия на кожи. Така той се превръща в един от най-богатите търновски търговци и влиятелни хора в града. Ползвал се с авторитет и пред турските власти, което допринася впоследствие и за активната му роля в борбата за църковна независимост.

През 1846 г. се жени за дъщерята на хаджи Минчо Хаджицачев, който също е заможен търговец, откупващ данъци, бегликчия и дарител на българското класно училище към църквата „Свети Никола“ в Търново. Убит е от турци, на които отказва съдружие при откупването на данъците. Тази смела и патриотична негова постъпка е възпята в песента „Хаджи Минчо от Търново“.

Заради борбата си срещу гърцизма се налага да напусне родината си и заминава през 1856 за Цариград заедно със семейството си, където остава 23 години. За кратко време губи цялото си семейство (умират последователно жена му и шестте му деца, а през 1865 г. умира и втората му жена). Въпреки всички тези нещастия хаджи Николи не спира нито търговията, нито участието си в църковните борби.

Богатството и извоюваният през годините авторитет му дават стимул да застане начело на борбата за българската църковна независимост, за която изразходва 500 000 златни лева лични средства.

Благодарение на неговите заслуги и несъмнен авторитет Търновската епархия го избира в делегацията, която да отстоява исканията на българското население за отстраняване на гръцкия владика и назначаване на Неофит Бозвели за Търновски митрополит. Хаджи Николи води енергична борба срещу гръцкото духовенство, като непрекъснато кореспондира с останалите в България свои съмишленици. Информира ги за случващото се в Цариград, за стъпките, които предприема, за споровете и борбите, които води срещу гръцките владици, за да отстоява българските интереси за независима църква.

Така в периода декември 1858 г. – февруари 1860 г. Николи Минчоолу е един от тримата българи, допуснати на Вселенския събор в Цариград, заедно с Петко Р. Славейков и Георгаки Стефанович Чалоглу.

Заради борбата за църковна независимост и парите, които непрекъснато влага в нея, хаджи Николи Минчоолу изпада в тежко материално положение и през 1879 г. се завръща в България. Умира в крайна бедност на 3 септември 1892 година. Неговият гроб е в двора на църквата „Свети Константин и Елена“ във Велико Търново. Днес неговият хан, проектиран и построен от известния майстор Кольо Фичето, е запазен като историческа и културна забележителност. Ханът е значим поради факта, че е единственият запазен от 70 хана в Търново. След продължителен ремонт и реставрация днес ханът е превърнат в културен център с картинна галерия, галерия с фотографии,

музей, къща за гости, ресторант, кафене, лятна градина. Така е запазена и частица от паметта за един от най-достойните български възрожденски борци на църковна независимост.

Това съвсем кратко представяне на неговата биография е важно, за да се запознаем с неговата личност и да помним неговия принос за едно от най-важните събития в нашата история – извоюването на независима българска църква.

Повече може да се научи от кореспонденцията му с различни видни дейци от онова време, които имат отношение към събитията, които се случват, за да бъде постигната целта на българския народ – откъсване от гръцката църковна и духовна зависимост, създаването на българска независима църква и запазване на самостоятелна национална духовна същност. Писмата на хаджи Николи Минчоолу са публикувани от Попгеоргиев (Popgeorgiev, 1906 – 1907).

Целта на тази статия е да се представят някои от езиковите особености в част от неговите писма, като се предлагат оригинално отпечатано писмо и нормализираните му варианти, които ще позволят на съвременните читатели да имат достъп до съдържанието му.

Във връзка с анализа на някои от езиковите особености на писмата на Хаджи Николи се налага да бъдат припомнени някои характеристики на езика на Възраждането в периода на третата четвърт на XIX век, като например факта, че все още **не съществува изградена и утвърдена книжовна норма**. Има единствено спорове между книжовниците и опити за кодификация в различни български граматики, които започват още през първата и втората четвърт на XIX век. В този период основната цел на възрожденците по отношение на езика е да се избере основата на книжовния език – продължаване на традицията или следване на наложилата се разговорна народна тенденция.

Следва да се обърне внимание на факта, че почти до средата на XIX век книжовниците не правят разлика между старобългарски и църковнославянски (руската фонетична редакция на старобългарския език). Затова някои от тях смятат, че продължават традицията чрез налагането на църковнославянския език за основа на книжовния български език. Повечето от по-начетените обаче вече са прочели излезлите трудове на видни слависти, които ясно разграничават старобългарски и църковнославянски, и се насочват твърдо и последователно към народната разговорна основа. Благодарение на тези книжовници се налага именно тя като основа на книжовния език.

С това обаче въпросът е решен частично, тъй като всеки от тях пише на собствения си диалект и иска да го наложи, защото смята, че той е най-достоеен да легне в основа на книжовния език, защото е най-благозвучен, най-близо до старобългарския език, най-правилен и т.н. Така през третата четвърт на XIX век (между Кримската война (1853 – 1856) и Освобождението (1878)) се засилва желанието у българските книжовници и писатели да се установи единен

книжовен език с правила и норми, с които да се съобразява цялото общество. Във връзка с развитието на тази идеята и споровете между тях закономерно се оформят множество модели за установяването на нормите на българския книжовен език, като най-значими и влиятелни в това отношение са Пловдивската, Търновската, Каравеловата и Дриновата школа. За даден период от развоја на моделите преобладават възгледите на Пловдивската и Търновската школа, които получават широко разпространение в училищата. В друг период важни са възгледите на Дриновата школа, тъй като намира разпространение и приложение в новооснованото Българско книжовно дружество (сега Българска академия на науките) и в неговия печатен орган „Периодическо списание“. Тъй като Търновската школа, чиито водещи представители (Иван Момчилов и Николай Михаловски – от гр. Елена, както и представители на Котел и Трявна) е най-последователна като приемник и последовател на възгледите на Петър Берон и отчасти на Иван Богоров, езиковите особености, които тя предлага, съвсем закономерно се налагат при установяването на нормите на българския книжовен език – именно особеностите на централните балкански говори.

Известно е, че при представянето на текстове от възрожденското време все още няма изработени единни правила, като база за нормализация (т.нар. осъвременяване) става съществуващата правописна норма за българския език.

Стремежът в това изследване е да се съхрани звученето на езика на хаджи Николи, за да може да се усети духът на времето в словото му, а също и някои съвсем специфични езикови форми, турски и остарели или диалектни думи, предпочитани от него, които определят и особеностите на стила му.

Тъй като, както стана ясно, няма общоприети правила за нормализация на възрожденски текстове, в изследването се предлагат някои условия за нормализация на езика не само на хаджи Николи, но и други възрожденски дейци, които участват в кореспонденцията с него. Според тези правила са осъществени графични, фонетични, морфологични, синтактични и пунктуационни промени, наложени от съвременната книжовна правописна и пунктуационна норма на българския език, а именно:

- премахване на краесловните големи ерове -Ъ- в думи от м. р. ед. ч. – членувани и нечленувани, тъй като вече нямат звукова стойност, нито служат за отбелязване на краесловна твърдост на съгласните;

- Ъ (ятова гласна), замяна с Я/Е според правилото за ятов преглас в зависимост от произношението и правописа на съвременния български език – при Хаджи Николи липсва графичен знак за ятова гласна;

- премахване на краесловните малки ерове -Ъ, тъй като вече нямат звукова стойност (нареť), нито служат за отбелязване на краесловна мекост на съгласните;

- Ъ (малката носовка, малък юс) – изписва се както на етимологичното си място, така и на мястото на голямата носовка в окончанијата на някои глаголи

и на мястото на съвременната буква Я. В нормализирания текст графичният знак за малка носовка е заместен с Е и с Я според посочените по-горе условия.

– Ж (голямата носовка, голям юс) – липсва като графичен знак при хаджи Николи, има звукова стойност на съвременната гласна Ъ, въпреки че на много места в текста е с рефлекс **а – пать**;

– *i* се замества с **и**, а където е необходимо, изпада – *ющи*;

– гласната **а** е заменена с **ъ** според книжовната норма (сасъ – със) и др.;

– характерната за централните балкански говори редукция на гласните **а, е, о** съответно в **ъ, и, у** е нормализирана според книжовната норма – **а, е, о**;

– обеззвучаването в краесловие, на морфемна граница и при предлозите (фъ вместо в) е нормализирано според приетия морфологичен правопис;

– при изпускането на гласни и съгласни е възстановена думата в нейната цялост (земи вместо вземе);

– уеднаквяване на употребата на пълен и кратък член в думи от м. р. ед. ч. според съвременното правило;

– местоименията **ма, та, са** (предложени по-късно от Търновската школа) са заместени с книжовните **ме, те, се**;

– съюзите **с** и **в** са според изискванията на съвременния правопис;

– изясняване в края на текста на значението на диалектна, стара или чужда дума;

– прецизиране на представянето на географските имена на градове или области, които са били употребявани през възрожденското време;

– поради липсата на пунктуационни знаци (според съвременните правила) в писмата на хаджи Николи са оформени смислово отделните изречения с точка и са поставени запетаите;

– написаните слято думи са разделени според съвременния правопис (махзараимъ – махзара им);

– обозначения и наименования са предавани според съвременните правописни правила – напр. Патриарха, Високата порта, Враца, Видин и т.н.

## Оригиналното писмо на хаджи Николи

46.

даскал Н. Златарчки.

Сасъ патрика говорихъ потребнѣта за враца сига са очекова да са варни отъ видинъ отговор на истилама които стана отъ високата порта зайдно са пратилъ и махзаримъ и речи защо а работа наретъ но нека са йощи помай.

тука въ патриаршията мезлиша въ петакъ щѣши да земи конечъ обаче остана за този петакъ спорет ази като самъ българинъ отъ страна на българчкия народъ ни подписахъ мазматата за заплатата владишка (защото а млогу) нито за заплатата патришка (само 27 хил. тарнову да плати?) ами 7 милиони като харчили гарчита за кефа си днесъ да ги платетъ българита праводлиа. ази нито приахъ нито мога да подпиша. на това мои постапвания сички влад. патрици претставитали миса наскорбиха защо самъ ставаль са ази причина да са делет гарци и българи. подир млогуту разговоръ рекохъ имъ така. жалномиа детосам са случилъ днесъ сам българинъ фъ идин такавъ мезлишъ, но треба да ма опростити дави кажа за последенъ пътъ нашита българи са готови дави платетъ вехтити или прави или криви борчови само тогива когито имъ са дада іарархіята българчка и проч. . . . . стана разговор сасъ лимонъ и сасъ пипаръ била — напоследокъ както обичати правати ази като чедо на христовата чарева излизам си отъ граха тави казвамъ или на българита шимъ да-дати тримата патриарси тарнову. ипекчиа. и охридон. или да онищожити играчкита трима патрици іаросалимонъ. антїохїон и александр. артакъ хисапи . . . . . на това са научавамъ какъ ме псифисали за винаги да самъ фъ мезлиша но ази никакъ ни приамвамъ на . . . . .

## Писмото на хаджи Николи с някои запазени езикови особености

46.

даскал Н. Златарчки

Със патрика говорих потребните за Враца. Сига се очаква да са върни от Видин отговор на истилама, който стана. От Високата порта зайдно се пратил и махзара им и речи защо е работата наред, но нека се йощи помай.

Тука в Патриаршията мезлиша в петък щещи да земи конец, обаче остана за този петък. Според ази като съм българин от страна на българчкия народ, не подписах мазматата за заплатата владишка (защото е млогу), нито за заплатата патришка (само 27 хил. Тернову да плати?). Ами 7 милиони, като харчили гърчите за кефа си, днес да ги платет българите, право ли е? Ази нито приех, нито мога да подпиша. На това мои постапвания сички влад. патрици представители ми се наскърбиха защо съм ставал се ази причина да се делет гърци и българи. Подир млогуту разговор рекохъ им така. Жално ми е, дето съм се случил днес сам българин в идин такъв мезлиш, но треба да ма опростити да ви кажа за последен път. Нашите българи са готови да ви платет вехтити или прави, или криви борчови само тогива, когито им се даде йерархията българчка и проч... Стана разговор със лимон и със пипер била — напоследък както обичати, правите. Ази като чедо на Христовата черква, излизам

си от греха, та ви казвам – или на българите ша им дадети тримата патриарси – Тернову, Ипекчия и Охридон, или да унищожити играчките трима патричи Йеросалимон, Антиохион и Алексадр. Артък хисапи... на това се научавам как ме псифисали за винаги са съм в мезлиша, но ази никак ни приемам на...

### Нормализираното писмо на хаджи Николи

46.

даскал Н. Златарски

С патрика говорих потребните (*неща*, Г.Д.) за Враца. Сега се очаква да се върне от Видин отговор на истиляма, който стана. От Високата порта заедно се пратил и махзарът им и рече, че е работата наред, но нека се още помае.

Тука в Патриаршията меджлисът в петък щеше да вземе конец, обаче остана за този петък. Според аз като съм българин от страна на българския народ, не подписах мазматата за заплатата владишка (защото е много), нито за заплатата патришка (само 27 хил. Търново да плати?). Ами 7 милиона, като харчили гърците за кефа си, днес да ги платят българите, право ли е? Аз нито приех, нито мога да подпиша. На тези мои постъпки всички владишки патрици представители ми се наскърбиха, защото съм ставал все аз причина да се делят гърци и българи. Подир многото разговор рекох им така. Жално ми е, дето съм се случил днес сам българин в един такъв меджлис, но трябва да ме простите да ви кажа за последен път. Нашите българи са готови да ви платят вехтите или прави, или криви борчови само тогава, когато им се даде йерархията българска и прочее... Стана разговор с лимон и с пипер билия – напоследък както обичате, (*така*, Г. Д.) правите. Аз като чедо на Христовата черква, излизам си от греха, та ви казвам – или на българите ще им дадете тримата патриарси – Търново, Ипекчия и Охрид, или да унищожите играчките – трима патрици на Йеросалим, Антиохия и Александрия. Артък хесапи ...на това се научавам как ме псифисали за винаги да съм в меджлиса, но аз никак не приемам на...

### Речник на турските и диалектните думи в писмото

**Истилям (тур.)** – дознание, справка

**Хесап (тур.)** – сметка, разчет

**Артък (тур.)** – излишък

**Махзар (тур.)** – колективно изложение

**Меджлис (тур.)** – съвет

**Биле, билия (диалектна частица)** – дори, даже

В резултат на анализа на писмата на хаджи Николи се налага изводът, че той пише, както говори, което е типично явление за повечето грамотни хора и за някои книжовници през Възраждането, тъй като липсва установена книжовна норма. Предложеният модел на нормализация на текстовете от кореспонденцията на видните представители на борбата за църковна независимост дава възможност смисълът на идеите им, тогавашните спорове между тях и историческите събития от

този период да станат достъпни днес за всички съвременници, които се интересуват от случилото по онова време в защита на националната кауза. Проучването на писмата на хаджи Николи представя неговата личност и делото, на което се е посветил. Припомня ни и смисъла на латинската поговорка „Знаем толкова, колкото помним“. Забравили сме извършеното от хаджи Николи Минчоолу за каузата на борбата за църковна независимост и затова знаем толкова малко за него. Годишнината от неговото рождение е повод да си спомним за него и да почетем достойно неговия принос към църковната ни независимост.

### ЛИТЕРАТУРА

Попгеоргиев, Й. (1906 – 1907). Материали по църковната борба. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 22 – 23, Дял историко-филологичен, pp. 25 – 89.

### REFERENCES

Popgeorgiev, Y. (1906 – 1907). *Materiali po tsarkovnata borba. Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka I knizhnina*, 22 – 23, *Dyal istoriko-filologichen*, pp. 25 – 89.

## WE KNOW AS MUCH AS WE REMEMBER

**Abstract.** This article is part of a larger study related to the poorly researched topic of the linguistic peculiarities of some unexplored Bulgarian Revival figures associated with the struggle for an independent Bulgarian Church in the 1850s and 1860s. The main aspects of the study are to analyze some of the letters in the correspondence between Hadji Nikoli, a prominent merchant from Tarnovo, and other prominent representatives who participated in the struggle for church independence. The problem is interesting because during the Revival there was no established literary norm, which led to heterogeneous writing practices among different writers. A model for normalization of texts is also proposed in order to make the meaning of the ideas expressed by the writers more accessible. This article presents an original letter by Hadji Nikoli, a variant of normalization with the preservation of some of its linguistic features, and another variant with completely normalized characteristics of the text.

*Keywords:* Revival; literary norm; linguistic features; normalization

✉ **Prof. Dr. Gergana Dacheva**

ORCID iD: 0000-0003-1901-4827

Faculty of Slavic Philology

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Sofia, Bulgaria

E-mail: dacheva@uni-sofia.bg